

LIMITA DE VEST A SCIȚIEI LA HERODOT

Subiectul este de geografie istorică : ce zone ale spațiului carpato-danubian au făcut parte din Sciția, așa cum au conceput-o Herodot și contemporanii săi. Pasajele din cartea a IV-a a părintelui istoriei care se referă la întinderea spre apus a Sciției sint puține la număr ; în principal trei. Ele au făcut de multă vreme obiectul a numeroase interpretări, în special în secolul trecut, mai ales din partea celor ce au publicat diferite ediții ale textului lui Herodot sau a celor ce s-au ocupat cu istoria și geografia Sciției. Nu greșim cînd afirmăm că, cu puține excepții, aproape toate interpretările se limitează la critica textului și la confruntarea pe hartă a datelor relatate. De aceea și valoarea lor este de multe ori relativă. Cei mai mulți comentatori n-aveau cum cunoaște în mod direct terenul pe care îl analizau (și mă refer aici la țara noastră, nu la Sciția nord-pontică în general) și cu atît mai puțin monumentele arheologice, practic inexistente odinioară. De aceea și concluziile formulate, mai ales despre pasajele privind cursul rîurilor, sint exprimări vagi, incomplete sau sceptice. Următorul citat din Ellis Minns, unul dintre cei mai competenți scitologi, om umblat prin ținuturile pe care le-a cercetat (cu excepția țării noastre, se pare), ilustrează și rezumă cel mai bine punctul de vedere despre un pasaj ca cel referitor la hidronimia Sciției apusene : „The excursus on the rivers does very little to clear up our ideas of Scythia” (...) „Given that the Ister of Herodotus flowed more or less west to east the identification of the tributaries is a mere matter of detail. The Pyretus-Porata is evidently the Prut, the survival of this name justifies us in calling the Ordesos-Argiş : it is impossible to say which of the many left bank tributaries correspond to the Tiarantos, Naparis and Araros”¹.

Cum era de așteptat, sarcina de a examina mai de aproape aceste pasaje trebuia să revină cercetătorilor români. Tocilescu le-a consacrat o amplă expunere, cu mai toată bibliografia apărută pînă la acea dată : 1880². Pârvan a reluat în mare parte părerile lui Tocilescu, aducîndu-și contribuția mai ales în ceea ce privește etimologiile hidronimelor³. Este de altfel și primul care dispunea de un material arheologic cît de cît susceptibil de a juca un rol în interpretarea istorică. Cred că nu greșesc cînd afirm că problema în ansamblul ei nu a mai format apoi obiectul unui studiu special⁴. Doar ocazional s-au reformulat păreri vechi despre identifi-

¹ E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, 28.

² Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, 399.

³ V. Pârvan, *Considerațiuni asupra unor nume de riuri daco-scitice*, ARMSI, s. III, tom I, mem. 1, 1923, 1 ; idem, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, 42.

⁴ Pasajele respective s-au bucurat de o atenție mai mică ori mai mare cu prilejul diferitelor editări sau traduceri comentate. Pentru a nu încărcă aceste note, nu voi cita, în cele ce urmează, decît autorii a căror contribuție este indispensabilă pentru înțelegerea demonstrației. Pentru generalități vezi F. Jacoby (RE, suppl. II, 1913, col. 205) ; Ph.-E. Legrand, *Hérodote. Introduction*, Paris, 1932, și *Notice*, la cartea a IV-a : culegerea de studii editate de W. Marg, *Herodot. Eine Auswahl aus der neueren Forschung*, München, 1965. Mai special, F. Windberg, *De Herodoti Scythiae et Libyae descriptione*, Göttingen, 1913, și M. Itostovtzeff, *Skythien und der*

care a unor rîuri, iar arheologii, dispunînd de un material din ce în ce mai bogat, s-au străduit mai cu seamă să găsească o interpretare etnoculturală a documentației, respectiv să determine caracterul scitic sau autohton al diferitelor grupări culturale, confruntarea cu textele fiind făcută mai ales în acest scop.

Cred că e potrivit momentul să supunem textele implicate unui examen complex, atît prin răscolirea unor păreri mai vechi, cit și printr-o nouă interpretare critică și prin confruntarea lor cu o documentare arheologică astăzi considerabil mai bogată. Procedînd astfel, chiar dacă rezultatele obținute vor fi modeste, dezbaterea acestor chestiuni va contribui oricum la clarificarea imaginii despre Sciția herodoteică și la alegerea metodelor de urmat în viitor. Dar să dăm citire pasajelor în cauză: "Ἡδη ὦν ἀπὸ μὲν Ἰστρου τὰ κατῴπερθε ἐς τὴν μεσόγαιαν φέροντα ἀποκληῖται ἡ Σκυθικὴ ὑπὸ πρώτων Ἀγαθῦρσων, μετὰ δὲ Νευρῶν, ἔπειτα δὲ Ἀνδροφάγων, τελευταίων δὲ Μελαγχλαίων. IV, 100 : „De la Istru în sus, purtînd spre interiorul continentului, Sciția este mărginită mai întii de agatirși, apoi de neuri, și mai apoi de androfagi și în sfîrșit de melanchleni”.

Textul, simplu și limpede, abia dacă necesită lămuriri. Ordinea populațiilor menționate este cea a vecinilor de la vest spre est, poziția fiecăreia nefiind specificată decît prin raportarea uneia față de cealaltă. În acest sens, pasajul este conform cu ordinea enumerării aceluiași populații în cap. 104—107 (date etnografice), în cap. 119 (respingerea cererii regelui scit pentru ajutor contra perșilor) și în cap. 125 (în ordine inversă, în cursul descrierii campaniei). În acest din urmă loc se precizează că neurii sînt vecinii agatirșilor (τοὺς ὁμούρους). Poziția relativă a neurilor ne este indicată în mod suplimentar și prin enumerarea populațiilor de la Olbia în sus, în cap. 17, ea urmînd după callipizi, alazoni, sciții plugari, care sînt înșirați utilizîndu-se mereu expresia „mai sus de aceștia”. Deci este sugerată o direcție S—N sau SE—NV; țara neurilor poate fi deci oriunde între Podolia și Pripet, dacă ne restrîngem numai la informația scrisă. În cazul de față, poziția neurilor ne interesează numai în măsura în care o poate preciza pe cea a agatirșilor. Textul de la care am pornit enumeră pe agatirși ca cei dintii „de la Istru în sus”. Pentru a înțelege această din urmă precizare trebuie să luăm în discuție și următoarele pasaje: IV, 47 : (dintre rîurile care curg în Sciția) „Istrul (mai întii), cel cu cinci guri, apoi Tyras” ... (etc.) (...) ele curg după cum urmează : IV, 48. Ἴστρος μὲν ἐὼν μέγιστος ποταμῶν πάντων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, ἴσος αἰεὶ αὐτὸς ἐωυτῷ ῥέει καὶ θέρεος καὶ χειμῶνος, πρῶτος δὲ τὸ ἀπ’ ἐσπέρας τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ, ῥέων κατὰ τοιόνδε μέγιστος γέγονε, ποταμῶν καὶ ἄλλων ἐς αὐτὸν ἐκδιδόντων. εἰσὶ δὲ οἶδε οἱ μέγαν αὐτὸν ποιεῦντες, διὰ μὲν γε τῆς Σκυθικῆς χώρας πέντε μὲν μεγάλοι ῥέοντες, τὸν τε Σκύθαι Πόρατα καλέουσι, Ἕλληνας δὲ Πυρετόν, καὶ ἄλλος Τιάραντος καὶ Ἀραρός τε καὶ Νάπαρις καὶ Ὀρδησός. ὁ μὲν πρῶτος λεχθεὶς τῶν ποταμῶν μέγας καὶ πρὸς ἡῶ ῥέων ἀνα-

Bosporus, 1931. Punctul de vedere al școlii sovietice este prezentat la B. A. Rybakov, *Gerodotova Skifia. Istoricesko-archeologičeski analiz*, Moscova, 1969. Un studiu filologic al denumirii unora din rîurile citate, la G. Schramm, *Nordpontische Ströme*, Göttingen, 1973, 48 și 218.

κοινοῦται τῷ Ἰστρω τὸ ὕδωρ, ὁ δὲ δεῦτερος λεχθεὶς Τιάραντος πρὸς ἐσπέρης τε μᾶλλον καὶ ἐλάσσων, ὁ δὲ δὴ Ἄραρός τε καὶ ὁ Νάπαρις καὶ ὁ Ὀρδησσός διὰ μέσου τούτων ἰόντες ἐσβάλλουσι ἐς τὸν Ἰστρον. Οὗτοι μὲν αὐθιγενεές Σκυθικοὶ ποταμοὶ συμπληθούσι αὐτόν. IV, 49. Ἐκ δὲ Ἀγαθύρων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἰστρω. Ἐκ δὲ τοῦ Αἵμου τῶν κορυφῶν τρεῖς ἄλλοι μεγάλοι ῥέοντες πρὸς βορέην ἄνεμον ἐσβάλλουσι ἐς αὐτόν, Ἄτλας καὶ Αὔρας καὶ Τίβισις. (. . .) ῥέων δὲ διὰ πάσης τῆς Εὐρώπης ἐς τὰ πλάγια τῆς Σκυθικῆς ἐσβάλλει. IV.48 : „Istrul, cel mai mare dintre toate riurile pe care le-am văzut, curge totdeauna la același nivel, și vara, și iarna, fiind primul care curge de la apus în Sciția și ajunge așa mare, deoarece și alte riuri se varsă în el. Printre acele care îl fac să fie foarte mare sînt cinci care curg prin țara scitică : cel pe care sciții îl numesc Pórata, iar elenii Pyretos, și altul, Tiárantos și Áraros și Náparis și Ordessós. Primul pomenit dintre riuri este mare și curgînd spre răsărit își unește apa cu Istrul ; al doilea pomenit, Tiárantos, curgînd către apus mai curînd, și mai mic, iar Áraros și Náparis și Ordessós, între acestea mergînd, pătrund în Istru. Acestea sînt riurile scitice care iau naștere în partea locului și care îi înmulțesc apele (Istrului)”. IV, 49 : „De la agatirși curgînd, riul Máris se amestecă cu Istrul. Din înălțimile Haimos-ului alte trei riuri mari, curgînd către nord, pătrund în el : Átlas și Áuras și Tíbisis. (. . .) curgînd prin întreaga Europă (Istrul) izbește Sciția în flanc (în coastă)”.

În sfîrșit, iată și ultimul pasaj, IV, 99 : Τῆς δὲ Σκυθικῆς γῆς ἡ Θρηϊκὴ τὸ ἐς θάλασσαν πρόκειται κόλπου δὲ ἀγομένου τῆς γῆς ταύτης ἡ Σκυθικὴ τε ἐκδέκεται καὶ ὁ Ἰστρος ἐκδίδοι ἐς αὐτήν, πρὸς εὐρον ἄνεμον τὸ στόμα τετραμμένος. τὸ δὲ ἀπὸ Ἰστρου ἔρχομαι σημανέων τὸ πρὸς θάλασσαν αὐτῆς τῆς Σκυθικῆς χώρας ἐς μέτρησιν. ἀπὸ Ἰστρου αὕτη ἦδη <ῆ> ἀρχαίη (Legrand : ἀκταίη non sine dubitatione temptaui : ἀρχαίη codd) Σκυθικὴ ἐστὶ, πρὸς μεσαμβρίην τε καὶ νότον ἄνεμον κειμένη (. . .). „În locul unde ținutul formează un golf se consideră că începe Sciția, iar Istrul se varsă în ea (în mare), cu gura întoarsă spre SE. De la Istru încolo voi descrie țara Sciției dinspre mare, ca să-i apreciem dimensiunile. De la Istru mai departe este Sciția veche, așezată către sud (și sud)” . . .

La acestea se impune și amintirea unui pasaj din cartea a V-a (V,9), cules de Herodot de la grecii din Perinth : . . . ἀλλὰ τὰ πέρην ἤδη τοῦ Ἰστρου ἔρημος χώρα φαίνεται εὐοῦσα καὶ ἄπειρος „căci dincolo de Istru se arată a fi un ținut pustiu și nesfîrșit” (urmează pasajul despre sigini).

Pentru judecarea acestor texte trebuie evaluată mai întii sursa informației și, respectiv, datarea ei. Din punct de vedere arheologic, este important de știut dacă relatarea se referă la o situație din vremea lui Herodot sau la una de la sfîrșitul secolului al VI-lea ; cel puțin în unele zoue ale țării noastre sîntem astăzi în măsură să deosebim aspectul culturii materiale între aceste două etape.

Majoritatea comentatorilor sînt de acord că atît pasajul IV, 47 — 49, cît și IV 99 — 100 și urm. sînt *excursus* în povestirea campaniei lui Darius, pentru redactarea cărora Herodot s-a servit de o informație al cărei specific se reflectă în stilul geografic descriptiv al textului. Acceptînd părerea că în redactarea cărții a IV-a autorul a utilizat în largă măsură o formă veche a unui Σκυθικός λόγος, redactat de el îndată după călă-

toria pontică și care alcătuia, asemenea altor λόγοι despre alte regiuni vizitate, un fel de text pentru conferințe ținute în diferite orașe ale lumii grecești⁵, rezultă că pasajele pe care le-am citat constituiau baza descriptivă a acestor povestiri. Ele au devenit apoi *excursus* în cadrul mării opere istorice. Au fost redactate în orice caz înainte de 445 — dată evasisigură a prezenței lui Herodot la Atena — și, din punctul de vedere al obiectului lucrării de față, ne mulțumim cu o datare în jur de 450 î.e.n., fără alte precizări, și așa imposibil de făcut⁶.

Se pune acum problema dacă această informație de bază provine din cercetările personale ale autorului sau dintr-o sursă scrisă, mai veche. O mulțime de dovezi culese din cuprinsul primelor cărți, inclusiv al cărții a IV-a, arată în mod convingător că Herodot n-a recurs decît în *extremis* la excerpte din periegeții mai vechi, în cazul de față vizat fiind în primul rînd Hekataios. Cu acesta din urmă însă Herodot polemizează, și o serie de accente polemice din cuprinsul cărții a IV-a — vezi descrierea lumii (IV, 36) — sînt considerate ca avînd drept țintă pe Hekataios⁷. Totuși, mulți comentatori cred că pasajele privind hidronimia Sciției au la bază relatări mai vechi ale lui Hekataios⁸. Jacoby, spre pildă, presupune așa, deși, scrie el, „daß Hekataios zugrunde liegt, ist wahrscheinlich, wenn auch nicht wirklich zu beweisen”⁹. La fel Legrand („mais nous n'en avons pas la certitude”)¹⁰. Faptul e important, deoarece, în cazul că pasajul împricinat ar fi fost preluat din Hekataios, el ne-ar înfățișa Sciția din a doua jumătate a secolului al VI-lea. Totuși, e clar că nu avem dreptul să acordăm o pondere prea mare informației culese din sursele scrise în raport cu propriile cercetări ale autorului. Faptul reiese limpede din pasajele IV, 99 — 101 și 103 — 117, unde fraze introduse prin „elenii spun” sau „elenii locuitori în Sciția spun” alternează cu note polemice care presupun consultarea și a unei surse scrise. Numeroase aluzii și expresii sugerează că, indiferent care vor fi fost izvoarele scrise, Herodot le-a prelucrat prin prisma informației și observației personale și le-a utilizat ca atare numai atunci cînd nu contraveneau propriilor sale date.

Un alt factor care afectează exactitatea informației culese personal este modul de conservare a datelor respective pînă în momentul redactării finale, efectuate vreo 20 de ani mai tîrziu, la Thurioi, în Italia. În acest scop se pot invoca expresii ca ὥς ἐμὲ εἶ μὲνῆσθαι „după cum îmi aduc bine aminte” (II, 125), în cazul citat referitoare la Egipt, dar susceptibile a ne da o idee asupra rolului memoriei în redactarea finală¹¹. Desigur, vor fi existat și notițe; probabil textele conferințelor ținute în diferite locuri și ocazii. Dar este firesc să presupunem că toate aceste date, din memorie și din notițe, au fost prelucrate pentru a desăvîrși o operă literar-istorică încheiată, iar în cazul ivirii unor lacune de informație au fost, să spunem așa, „potrivite”, cum vom încerca să dovedim

⁵ Jacoby, *op. cit.*, col. 330.

⁶ Cf. C. W. Fornara, *Evidence for the Data of Herodotus Publication*, J.H.S., 91, 1971, 25.

⁷ Jacoby, *op. cit.*, col. 392.

⁸ După H. Stein, *Herodotos*, II, Berlin, 1877, comentariu la IV 48, pasajul ar fi preluat din Hekataios, în timp ce comparația Dunării cu Nilul (IV, 50) i-ar aparține lui Herodot.

⁹ *Loc. cit.* Cf. și P. Alexandrescu, *Pontica* 11, 1978, 33.

¹⁰ Legrand, *op. cit.*, 39.

¹¹ Cf. și A. Piatkowski, *Herod. Istoriei*, I, București, 1931. Studiu introductiv, LXXV.

mai jos. Greșelile astfel apărute nu trebuie explicate așadar prin proasta informație de la fața locului, ci, mai degrabă, prin conservarea defectuoasă a acestei informații pînă la redactarea finală. Este principiul de care ne-am ghidat și în lucrarea de față.

Consider că trebuie reținute din discuția de mai sus următoarele:

(1) Pasațele citate oglindesc în principal o situație de la mijlocul secolului al V-lea. Numai în cazul unor contradicții se poate invoca straticarea informației.

(2) Între sfîrșitul secolului al VI-lea, data campaniei lui Darius și a redactării *Periodes*-ului lui Hekataios, și mijlocul secolului al V-lea, data călătoriei pontice a lui Herodot, s-au făcut, foarte probabil, modificări în configurația politică a stăpînirilor din zona Dunării de jos. Mă refer la conflictele dintre agatirși și sciți (vezi moartea lui Ariapeithes) și la relațiile diplomatice, poate și ostilitățile, dintre sciți și odriși. Chiar dacă datele relatate de Herodot sînt cu totul insuficiente pentru a trage concluzii precise, avem dreptul să presupunem că au existat pretenții de extindere teritorială sau motive de apărare a teritoriului din partea celor trei puteri implicate, care s-au putut foarte bine solda cu schimbări de frontiere.

Să revenim acum la textul IV, 48. Pe noi ne interesează nu atît identificările parțiale, cît conceperea sistemului de cinci riuri ca un bloc, respectiv ca o zonă geografică pe care s-o putem examina prin prisma culturii materiale. De aceea, eliminînd identificările extremiste și aberante (ca de ex. Tiárantos = Tisa sau Cerna, sau Teleormanul etc.)¹², interpretările posibile se restrîng la trei forme (A, B, C):

A. Pórata = Prut/Áraros = Siret sau Argeș/ Náparis = Ialomița/ Ordessós = Argeș sau Siret/ Tiárantos = Olt.

În afară de respectarea ordinii din text, această interpretare nu oferă nici un avantaj. Ea este în contradicție cu V, 9 (ἔρημος, nu Σκυθική). Presupune existența agatirșilor și în Oltenia. Implică o comparație a lungimii Prutului cu cea a Oltului, pe care nici elenii din Pont, nici Herodot nu aveau pe ce temeuri să o facă. Formulată de Niebuhr¹³ și de înaintași ai acestuia, înțepretarea a fost acceptată de Ghica și Rawlison, dar supusă criticii de mulți comentatori din secolul trecut, printre care Tocileseu și mai tîrziu Pârvan.

Dificultatea rezidă în expresia διὰ μέσου, care nu poate fi tradusă decît prin „între ele”. Încercarea lui Nadeždin (1845) și Hasdeu de a o traduce „prin intermediul” n-a fost preluată de nici un comentator serios. Mai rezonabilă este interpretarea lui διὰ μέσου τούτων ἴοντες în sensul de „mergînd ca mărime” după Porata și Tiarantos. Faptul că Herodot folosește ἴοντες (s-a propus și lectura ἔοντες în loc de ῥέοντες, cum apare în unele ms.¹⁴) se explică însă mai lesne prin sensibilitatea scriitorului la alternanța sinonimelor (ceva mai sus și ceva mai jos folosește verbul ῥέω; vezi și preocuparea de a găsi mereu alt sinonim pentru ἐκδίδωμι, în același pasaj).

¹² Un exemplu tipic de identificare „după hartă” îl oferă F. Lindner, *Skythien und die Skythen des Herodot.* Stuttgart, 1841, 65; Tiarantos ar fi Ialomița, Siretul=Araros, Birladul=Naparis, Buzăul = Ordessos.

¹³ B. G. Niebuhr, *Kleine historische und philologische Schriften*, Bonn, 1828, I, 156.

¹⁴ Vezi și comentariile din edițiile D. I. Ghica (*Istoriile lui Erodot*, București, 1915, 64), Stein, Legrand și F. Vanț (nota 215, la cartea a IV-a; vezi nota următoare).

Trebuie deci acceptată ideea unei greșeli; așa au considerat, pe lângă o serie de comentatori mai vechi (Stein și alții), Tocilescu și Pârvan. Dar, spre deosebire de ultimii menționați, aș pune-o nu pe seama neștiinței, ci pe o încurcătură între notițe și memorie în redactarea finală, eventual și pe o inexactitate în textul lui Hekataios, nesesizată de Herodot.

O dată acceptată ideea unei greșeli, orice modificări sînt teoretic posibile. Nu toate propunerile însă au avut în vedere configurația geomorfologică corectă și, în cazul lui Pârvan, informația arheologică a jucat și ea un rol. De asemenea, un preț ridicat s-a pus pe cercetarea etimologică: *Tiárantos* = *Siret* și *Ordessós* = *Argeș*.

Obținem astfel forma *B*: *Pórata* = *Prut*/*Tiárantos* = *Siret*/*Áraros* ⇒ *Buzău* (afluent al Siretului sau altă formă a numelui Siretului)/*Náparis* = *Ialomița*/*Ordessós* = *Argeș*.

Argumentele arheologice ale lui Pârvan nu mai sînt în sine valabile. Cele etimologice au valoare numai în măsura în care și alte elemente obligă la identificarea respectivă (*Argeș* < **Argesis* < Ὀρδησσός). Geomorfologic, cursul inferior al ultimelor trei riuri cuprinde o zonă de stepă (de fapt stepa ia sfîrșit la Mostiștea, Argeșul curgea prin sînul codrilor Vlăsiei), care nu e neapărat în contradicție cu V,9 (ἔρημος; așolo s-a avut în vedere poate stepa Burnasului). Ipoteza trebuie avută în continuare în vedere. O obiecție mai importantă este destrămarea prea accentuată a zonei cuprinse; cele cinci riuri respective udă un ținut întins, neunitar geomorfologic: stepa Bărăganului pe de o parte și întreaga Moldovă pe de alta, ca să nu mai vorbim de intrîndul care ia astfel naștere în configurația limitei apusene a Scitiei. Agatirșii ar putea fi în continuare concepuți în vestul Munteniei și în Oltenia.

A treia formă de interpretare, *C*, restringe întregul sistem hidrografic la Moldova: *Pórata* = *Prut*/*Tiárantos* = *Siret*/*Áraros* = *Moldova*/*Náparis* = *Bistrița*/*Ordessós* = *Trotuș*. Ultimele trei pot fi citite și în ordine inversă.

Avantajul acestei ipoteze este indiscutabil din punctul de vedere al unității geomorfologice; nu se opune nici derivării etimologice: *Tiárantos* (> ?) *Ἰέρασος* > *Gerassus* (> ?) *Serethus* > *Siret* (vezi Tocilescu și Pârvan), dar contravine de două ori textului: cele trei riuri de după *Tiárantos* nu curg între *Siret* și *Prut* (a căuta aici trei afluenți fără însemnătate — cel mult *Bîrladul* —, cum au făcut unii, nu are rost) și nu se varsă direct în Dunăre. Aceste obiecții, oricît de serioase, nu pot respinge cu totul această formă de interpretare, o dată ce și alte forme se întemeiază tot pe coniecturi și pe acceptarea unor erori în text. În afara confirmării și a unor argumente arheologice, forma *C* îngăduie și o mai bună înțelegere a Scitiei. *Quadrata*, iar *agatirșii* sînt restrîși la Transilvania.

Pentru a fi mai explicit, voi recurge și la ultimul text (IV, 99 — 100). O exprimare oarecum confuză a dus, și aici, la interpretări diferite. O primă chestiune este de a ști dacă acest pasaj permite formularea părerii că Dobrogea făcea parte din Scitia în concepția lui Herodot; deci că denușirea de *Scythia Minor* ar fi un ecou încă din aceste vremuri îndepărtate¹⁵.

¹⁵ Ipoteza apare la F. Vanț, *Herodot, Istoriei*, I, București, 1961, nota 393 la cartea a IV-a, pe baza unei sugestii prudent exprimate de R. Vulpe în referatul la ediția respectivă, solicitat de editură (ms.).

Toți comentatorii au acceptat ideea că Istrul este frontiera sudică a Sciției, respectiv între Sciția și Tracia. Exprimarea, oricât de confuză, a pasajului respectiv, nu poate fi înțeleasă altfel. Confuzia rezultă pe de o parte din menționarea unui „golf” la limita dintre Tracia și Sciția, pe de alta, prin expresia ἐκδιδοῖ ἐς αὐτήν, în care αὐτή se poate referi și la țara scitică (*in Scythiam influit* — traduce Bachr), și la mare, menționată în propoziția de mai sus, cum de altfel ar fi și normal: „Istrul dă în mare”¹⁶. Legrand propune să se corecteze prin αὐτόν, respectiv să se citească: ἐς τὸν κόλπον (în golf). Oricum ar fi, textul implică existența unui golf în sens propriu sau a unei curburi concave a litoralului, în zona gurilor Dunării, ceea ce nu corespunde cu realitatea, nici chiar ținând seama de modificările geologice ale Deltei¹⁷. Cel mult ar putea fi avut în vedere golful din zona actualelor lacuri de la nord de Istria, dar acolo era teritoriul istrienilor, nu Tracia sau Sciția (cf. și II-33)¹⁸. De aici căutarea golfului bulucaș în altă parte, respectiv la Calliacră, și trasarea frontierei cu Tracia în sudul Dobrogei.

În afară de obiecția că textul nu obligă la această interpretare — se poate cel mult spune că formularea lui Herodot este ambiguă —, o astfel de aserțiune vine în contradicție cu toate celelalte relații ale lui Herodot despre Dunăre: ἐς τὰ πλάγια τῆς Σκυθικῆς ἐσβάλλεται „il se heurte (...) au flanc de la Scythie”, interpretează Legrand; același comentator traduce pasajul nostru IV, 99 astfel: „La Thrace se développe, du côté de la mer (Stein: „meerwärts”), en devant de la Scythie; là où, en cette région, un golfe se dessine, la Scythie lui fait suite et l'Istros y débouche”, respectiv, explică el, „il n’y entre pas, il la longe”, citind apoi, ca exemple, exprimări asemănătoare la Herodot. Apoi din IV, 93 rezultă că geții sînt pînă la Istru; în IV, 118 geții sînt „vecinii sciților”, nu fac deci parte din Sciția; iar IV, 80: „Cînd Octamasades ajunse la Istru, tracii se împotrivară”. Cred că aceste citate sînt suficiente pentru a conchide că, în concepția lui Herodot, o parte din cursul Istrului forma granița Sciției, teză acceptată de toți comentatorii, repet, cu excepția menționată. Chestiunea e însă de a ști care parte din Istru, mai exact, ce porțiune a cursului său, începînd de la vărsare în sus, alcătuia frontiera dintre Tracia și Sciția.

Relatarea că Istrul se varsă cu gura răsucită, ca și „golful” despre care este vorba tot acolo, pare, la prima vedere, să reflecte sau o proastă informație, sau neștiința autorului. Cred însă că tocmai această aparentă lipsă de veridicitate ne poate da cheia interpretării întregului pasaj. Plecînd de la ideea că redactarea ultimă — finisată sau nu — a cărții a IV-a a avut loc la o dată sensibil depărtată de cea a călătoriei pontice, trebuie convenit că Herodot, posedînd o anume cantitate de date privitor la chestiunile aici în discuție și fiind nevoit să le aștearnă în mod coerent, și-ă reprezentat în plan zona pe care o descria. Un argument concret îl constituie imaginarea „Sciției pătrate” în continuarea pasajului citat. Faptul e atît de firesc încît, parcurgînd și alte părți ale „descrierii Sciției”, unii

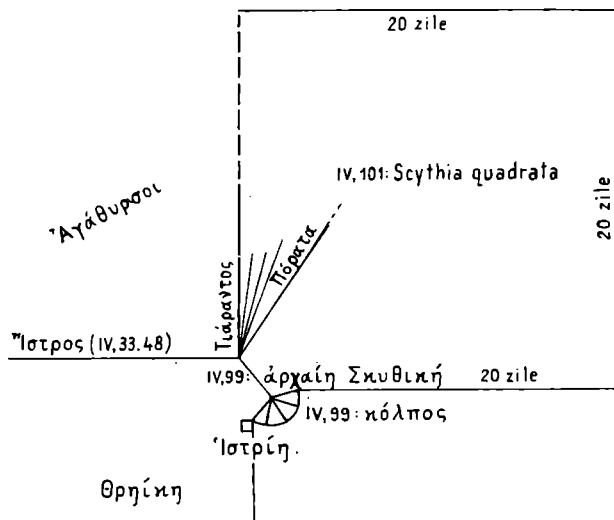
¹⁶ Stein: „Mit ó Ἰστρος ἐκδιδοῖ ist nicht bloß der Küstenpunkt bezeichnet, wo die thrakische und skythische Seeküste aneinander grenzen, sondern überhaupt die beide Länder scheidende Linie, welche eben der Südostlauf des Stromes bildet”.

¹⁷ Despre problema evoluției geologice a Deltei, cf. N. Panin, *Dacia*, NS, j 27, 1983, 175.

¹⁸ Cf. și D. M. Pippidi, *Inscripțiile din Scythia Minor*, I, București, 1988, 14 și urm.

comentatori au rămas cu impresia utilizării chiar a unei hărți a lumii cunoscute¹⁹. Revenind la problema ce ne interesează, socotim că Herodot cunoștea orientarea generală a cursului Dunării de la Vest la Est (din IV, 48 rămii cu impresia că și gura cu cinci brațe ar fi fost orientată tot V—E; autorul lasă chestiunea în suspensie, nedând precizări; poate le-a omis intenționat ca să nu contrazică cele scrise în IV, 99). De ce atunci cotitura de la vărsare, în totală contradicție cu realitatea? Nu e decît un singur răspuns: Herodot avea știre despre cotul de 90° pe care îl face Dunărea la Galați (la Dinogetia, la Ptol. III, 10, 1). Și era normal să fi luat cunoștință de el. Toți navigatorii greci din partea locului trebuiau să-l cunoască. Dar în timpul redactării finale, aflat departe de locurile descrise și în nepuință de a-și verifica informația, Herodot s-a simțit în imposibilitatea de a pune în acord cursul general V—E al Istrului cu cotul de la vărsarea lui. Este evident că nu avea știință și de larga curbură dintre Giurgiu și Călărași. Soluția a fost cea pe care o citim în IV, 99: se varsă cu gura întoarsă spre sud-est²⁰.

Schițind aceste informații, obținem schema alăturată, care oglindește, după părerea mea, reprezentarea lui Herodot despre cele scrise cu privire la limitele occidentale ale Sciției. Examinînd această schiță înțelegem de ce Istrul „lovea în flancul Sciției” (IV, 49); de ce limita apuseană



¹⁹ Stein (comentariu la IV, 99): ... „wohl eine ursprünglich zugefügte Kartenskizze vorausgesetzt wird (vgl. zu 36, 10)” ...

²⁰ După R. Böker (RE, Suppl. VIII A 2, 1972, col. 2336), denumirile vinturilor nu implică la Herodot o direcție cardinală precisă, asemenea rozei vinturilor. Am optat însă pentru a traduce εὐρος prin ‘sud-est’ (așa la Stein și la alții, inclusiv în *Izvoare privind Istoria României*, I, 1964; Legrand evită discuția, folosind termenul grec fără a-l traduce), nu prin ‘răsărit’, pe care părintele istoriei îl exprimă fie prin perifraze, fie prin ἀπελιώτης. Faptul că direcția Dunării la vărsare este chiar în realitate cea sud-estică sugerează că Herodot, cunoscînd direcția exactă a ultimului segment al cursului fluviului, a ales cuvîntul εὐρος (care, începînd cu secolul al IV-lea, va desemna curent direcția SE sau ESE) tocmai pentru a nuanța orientarea; cf. A. Rehm, *Griechische Windrosen*, Sitzungsberichte Akad. München., phil. hist. Kl., 1916, 3. Abhandl., și K. Nielsen, *Classica et Mediaevalia VII* (1945), 1 și urm., care se sprijină pe pasajul din IV, 99 pentru a dovedi înțelesul de sud-est dat lui εὐρος.

reprezintă — *grosso-modo* — latura vestică a „pătratului” Sciției, unghiul astfel format la gurile Dunării nefiind altceva decât acel κόλπος; de ce Tiárantos-ul, Siretul, este cel mai apusean riu al Sciției (în închipuirea lui Herodot, bineînțeles), el constituind în același timp prelungirea laturii vestice a pătratului, începută cu partea dinspre vărsare a Istrului.

Această interpretare, chiar dacă nu va satisface pe toată lumea, oferă câteva soluții la deslușirea unor pasaje aparent obscure și reprezintă implicit un argument pentru forma *C* a sistemului hidrografic din vestul Sciției. Desigur rămîne deschisă întrebarea: de ce a plasat Herodot cele trei riuri — Áraros, Náparis și Ordessós — διὰ μέσου, și nu la vest de Tiárantos? Cu prudență imi îngădui să sugerez că în reprezentarea părintelui istoriei frontiera apuseană a Sciției nu depășea spre vest gura Siretului. Nu putem ști ce informații va fi avut inițial despre aceste trei riuri, dar se pare că ele nu „încăpeau” în alt loc, cu alte cuvinte n-ar mai fi luat naștere în Sciția, dar Herodot avea informația că ele erau ἀθύγε-νέες Σκυθικοί ποταμοί.

Ne mai rămîn puține lucruri de adăugat. Agatirșii sint la vest de Tiárantos, în limbaj actual, am spune vecinii de apus ai Moldovei. Localizarea lor și, mai ales, mărginirea stăpinirii lor la Transilvania e condiționată de menționarea râului Maris, care izvorăște de la ei (IV, 49 început) și curge în întregime în afara Sciției. Faptul că Herodot nu știa că Mureșul se varsă în Dunăre prin intermediul Tisei n-are nici o importanță (vezi și confuzia mai târzie, la Ptolemeu, între Tibiskos și Tisa, deși Strabo, mai devreme, cunoștea bine cursul Tisei). Cu puține excepții toți comentatorii au admis această identificare²¹.

Deci frontiera dintre Sciția și Agatirsia era, în cazul formei *C*, constituită de Carpații Răsăriteni; în cazul formelor *A* și *B* ar fi necesar fie să extindem pe agatirși în Oltenia sau vestul Munteniei, fie să susținem că Herodot și, implicit, informatorii lui, necunoscînd pe geții de la nord de Dunăre, i-au confundat pe aceștia cu agatirșii.

Obiecția că lanțul răsăritean al Carpaților nu apare în descrierea lui Herodot (ca, de altfel, nicăieri pînă în epoca romană tîrzie) își are explicația în faptul că culmile domoale împădurite, care în medie nu se ridică peste 1500 m, nu corespundea noțiunii de munte pentru un grec, obișnuit cu peisajul stîncos al Egeei sau cu înălțimile pleșuve ale Haimos-ului. Pentru cel ce vine dinspre zona colinară a podișului Moldovei, și el pe aceea vreme dens împădurit, trecerea spre Ardeal nu este impresionantă; cum ar fi, de exemplu, o traversare N—S, sau invers, a Carpaților Meridionali, nici ei menționați de sursele lui Herodot, pentru simplul fapt că nu se cuprindeau în lumea frecventată de negustorii greci (mai ales nu în cea a istrienilor, tiriților sau boristeniiților). Știu că astfel de argumente peisagistice nu conving totdeauna pe cei obișnuiți cu munca în biblioteci, dar

²¹ Identificarea Maris-ului cu Argeșul sau cu Dimbovița de la un presupus Mariscus — un Maris mic —, care s-ar reflecta în numele localității de epocă romană Transmarisca, nu poate fi acceptată. Pe lângă argumentele opuse cu competență încă de Tocilescu, *op. cit.*, 496, n. 94 lui Hasdeu, se mai poate invoca și faptul, după mine hotărîtor, că denumirea Transmarisca semnifică mai degrabă ideea de ‘dincolo’ sau ‘vis-à-vis de stufăriș’, de la *mariscus* ‘stuf de mari dimensiuni’, prezent și astăzi din belșug pe malul stîng al Dunării. Este surprinzător că ipoteza Hasdeu a mai ademenit cercetători precum N. Gostar, *Analele științifice ale Univ. „A. I. Cuza”, Iași*, sect. III, tom. XVI, 1970, fasc. 1, 62, n. 31.

nu e mai puțin adevărat că o bună cunoaștere a locurilor, un contact personal cu terenul, un simț al terenului sînt indispensabile pentru lămurirea problemelor de geografie istorică.

... În încheiere, un cuvînt despre cele trei „mari” (μεγάλοι) riuri amintite în IV, 49, în continuare : Atlas, Áuras și Tibisis ; aceasta este ordinea menționării lor, toate trei „izvorînd din înălțimile Haimos-ului”. Opiniile comentatorilor sînt divizate : respectînd riguros textul, cele trei riuri trebuie căutate la apus de Isker (Σκίος) și la răsărit de Morava (Ἄγροα), o zonă în care singurul riu de proporții ceva mai însemnate este Timocul ; celelalte două nu-și găsesc perechea decît în cursuri de apă de mici dimensiuni. A doua opinie mi se pare mult mai atractivă : Herodot greșește, inversînd direcția lor. Astfel am putea identifica Atlas-ul cu Oltul (prin metateză Atlas > *Altas > Aluta), Áuras-ul cu Jiul eventual și, mai ales, Tibisis-ul cu Timișul (= Tibiskos). Numele acestuia din urmă a îndemnat pe unii să presupună aici o greșeală. Chiar cei ce nu îndrăznesc să schimbe formularea lui Herodot remarcă totuși că μεγάλοι ποταμοί nu se justifică în cazul că riurile vin dinspre miăzăzi²². Conform celor scrise mai sus referitor la reprezentarea descrierii în redactarea finală la Thurioi, consider că încurcătura s-a iscat sau din confundarea direcției de curgere (a lui βορῆν cu νότον)²³ sau, mai probabil, prin existența, în memoria lui Herodot, a unei vagi știri despre munții înalți din care veneau aceste riuri, dar al căror nume, respectiv al Carpaților Meridionali, părințele istoriei îl ignora sau nu-l reținuse. Cum despre Haimos avea bună știință, este plauzibil să fi crezut că orientarea cursului rîurilor era greșită în notițele sau în memoria lui și că trebuia prin urmare corectată. Desigur, cu astfel de presupuneri, oricît de atrăgătoare, intrăm în domeniul speculațiilor. Dar relațiile *Tibisis* — *Tibiskos* și *Atlas* (> **Altas*) > *Aluta* fac verosimilă acceptarea corecturii.

Starea cercetărilor arheologice pentru epoca de care ne ocupăm este inegală în diferite zone ale țării noastre²⁴. În unele ținuturi — Subcarpații Meridionali — putem distinge între perioade de 50 de ani ; în altele se prezintă secolele VI — V ca un tot, în sinul căruia nu se pot face deosebiri. Zona Subcarpaților Meridionali și a celor de Curbură este ocupată de grupul cultural Ferigile — pînă în bazinul Buzăului — și de grupul Birsești, în țara Vrancei. Iată cum se prezintă situația în zona în care, potrivit formei *B*, ar trebui să ia naștere riurile Ordessos, Naparis și Araros : în nord-estul Bulgariei s-au explorat mai multe necropole care demonstrează o înrudire apropiată cu grupul Ferigile. Avem deci toate temeiurile să ne reprezentăm un întins ținut, locuit de triburi înrudite — nimic nu se opune identificării lor cu geții —, prin teritoriul căruia curge Argeșul și din care izvorăsc Ialomița și Buzăul. Desigur, aceste date arheologice nu se opun ideii ca o parte a acestei regiuni să fi fost stăpînită de sciții,

²² Stein : „ihr Predikat μεγάλοι beruht auf ungenauer Kunde” ; la fel și Legrand. O discuție asupra denumirilor Timișului și Oltului la D. Slușanschi, *Studia Indo-Europaea ad Daco-Romanos pertinentia*, 1, 1976, 151, și 2, 1980, 5.

²³ Așa P. I. Schafarik, *Slawische Alterthümer*, I. Leipzig, 1843, 473.

²⁴ Stadiul cercetărilor la A. Vulpe, *Memoria Antiquitatis* 2, 1970, 128 ; A. I. Meliukova, *Skiftia i frakiiskii mir*, Moskva, 1979 ; pentru Ardeal, vezi V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980 (cf. și recenzia mea în *Istros* 2 — 3, 1981 — 83, 115).

mai precis ca o parte din triburile getice din Subcarpați să se fi recunoscut ca vasale sciților. Teoretic posibil, faptul este foarte puțin probabil din punctul de vedere al terenului și greu de împăcat cu textul lui Herodot : nicăieri geții nu se numără printre popoarele din Sciția ; el devine și mai puțin plauzibil cînd comparăm aria culturală de aici cu cea din Moldova centrală și nordică, unde influența scitică este indiscutabil mai puternică și mai profundă decît în alte regiuni ale spațiului carpațo-dunărean²⁵.

Deși insuficiente încă, și nu hotărîtoare, aceste date arheologice — pe care nu ne-am permis să le prezentăm decît sub formă de concluzii (ele au format obiectul altor studii de specialitate) — fac, după părerea noastră, să încline întrucîtva balanța spre acceptarea ipotezei C și a concepției potrivit căreia Sciția herodoteică cuprindea și cea mai mare parte a Moldovei. Granița cu agatirsii — identificați cu grupul cultural Ciumbrud de pe Mureșul mijlociu — era alcătuită de Carpații Răsăriteni. Sciții stăpîneau prin urmare peste zone nu mult diferite peisagistic de cele de la ei de acasă : stepa și silvostepa. Moldova intrunește pînă la un pîunct aceste calități. Muntenia prezintă un alt tip de landsaft : nici codrii Vlăsiei, semănați cu limanele fluviatile ale Ialomitei și bazinului Argeșului, nici platforma getică, puternic împădurită, cu înalte dealuri piemontane, orientate de-a curmezișul direcției exercitării influențelor și șî posibilei stăpîniri scitice, nu ofereau condiții prielnice de exercitare a controlului pentru o putere al cărei centru se afla în stepele nord-pontice²⁶. Aceste considerații de ordin geocologic, împreună cu cele arheologice, sînt factori de care critica de text nu se mai poate astăzi dispensa.

DIE WESTLICHE GRENZE SKYTHIENS BEI HERODOT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Verf. prüft jene Stellen in Herodoti IV. Buch, die sich auf die Hydronymie des westlichen Skythiens beziehen und versucht dadurch die IV, 48 in Skythien αὐθιγενέες genannten Flüsse und ihre gegenwärtigen möglichen Entsprechungen als Grund für eine Bestimmung der westlichen Verbreitung des herodotäischen Skythiens anzuführen. Es werden drei Interpretationsformen (A, B, C) dargestellt, wovon die letzte dem heutigen Stand der archäologischen Forschung am ehesten entspricht und die fünf erwähnten Flüsse als ein hydrographisch geschlossenes System veranschaulicht. Die abgebildete Skizze zeigt die Vorstellung Herodoti von den hier in Frage stehenden Gebieten, wie sie für die endgültige Redaktion seines Werkes vermutlich zugrunde lag.

Februarie 1985

Institutul de Arheologie
Str. I. C. Frimu 11
71119 București

²⁵ Afirmația se bazează mai puțin pe aspectul culturii materiale, cit pe unele caracteristici ale obiceiurilor de înmormîntare. La lucrările citate supra vezi și V. Mihăilescu-Birliba, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 109, și C. Buzdugan, *Acta Moldaviae meridionalis (Vaslui)*, 2, 1980, 51.

²⁶ O situație aparte prezintă Cîmpia Brăilei, unde se întîlnesc vestigii scitice în secolul al IV-lea, din care unele însă ar putea fi și mai vechi (V. Sirbu, *SCIVA*, 34, 1983, 1, 11). La fel, în Dobrogea : prezența sciților înainte de episodul Ateas este discutabilă, chiar dacă unele antichități de cultură scitică pot fi mai vechi.